

литель обмежив державну владу в справі врегулювання нею відносин у суспільстві.

Обстоювана Гегелем дедукція права з вільної людської волі засвідчує, на якому високому рівні розгортається подібного характеру правове філософування. Право тут породжено душевно-духовно-інтелектуальною зрілістю юриста. Воно зв'язується закономірностями людської буттєвості у її цілісності й доконечності і від них одержує своє понадюридичне значення (право як наявне буття вільної волі) і самотність.

Мислитель обстоює цінність освіти в суспільстві та державі і незалежність її від релігії та церкви. Для того, щоб володіти думкою про право, необхідно мати освіту, яка привчає мислити, і не перебувати тільки в чуттєвому та розсудочному: необхідно застосовувати до предметів форму розумної всезагальності.

У суспільстві з низькою правосвідомістю право міцно пов'язують з силою, а не з розумом. Однак момент сили, примусу в праві не можна перебільшувати. Примус в праві – це не самоціль, а засіб до мети. Він – не основоположна сутність права, а засіб відновлення порушеного права. Під метафізичним кутом зору право є правом, навіть коли відсутня можливість до примусу його дії, і таке право включає в себе праводомогання на примус до певної поведінки. Обидва ці принципи стосуються апріорної людської правосвідомості. Сутність і гідність права не зв'язані з можливістю його здійснення фізичною силою. На такій підставі тримається хибна думка, що природне право не має сутності права, бо ніяка фізична сила не забезпечує визнання його основних положень.

Якщо велич будь-якої соціально-політичної доктрини безпосередньо зв'язана з тим, якою мірою вона співвідноситься з людиною, то очевидно, що доктрина природного права, яку обстоює Гегель, носить видатний характер гуманізму, бо вона ставить в центр будь-якого суспільного устрою людину, наголошуючи на її невідчужуваних природних правах.

Цим самим вчення Гегеля про право і правову державу є філософською пересторогою проти тоталітаризму.

Список літератури: 1. Гегель В.Ф.Г. Філософія права. М., 1990. 2. Гегель В.Ф.Г. Філософія пропедевтика // Работы разных лет: в 2-х т. Т.1. М., 1971.

Надійшла до редколегії 18.10.01

В.О. Рум'янцева, Л.О. Перчакова

ІСТОРІЯ РОЗРОБКИ І ДжЕРЕЛА ЛИТОВСЬКОГО СТАТУТУ 1529 РОКУ

Історія кодифікації литовського права має складну історію. В основі цього процесу лежав цілий комплекс політичних, економічних і соціальних причин.

Політичні причини кодифікації були обумовлені подоланням у першій чверті XVI ст. феодалної роздробленості і зміцненням політичної єдності Великого князівства Литовського й у тому числі й українських земель. Важливе значення для кодифікації мав економічний чинник. Посилення еко-

номічних зв'язків між окремими регіонами Великого князівства Литовського потребувало створення єдиної системи феодального права, дія якого б поширювалася на всю територію князівства і на всі соціальні прошарки. Ріст продуктивних сил, ускладнення економічного життя вимагали законодавчого регулювання господарської діяльності: купівлі-продажу маєтків, їхньої застави, спадкування майна, надійного захисту цих прав у суді тощо. Велике значення для кодифікації мав соціальний чинник, оскільки законодавчого оформлення потребували феодально-кріпосницькі відносини.

Для проведення кодифікації у Великому князівстві Литовському існували матеріальні передумови. У XV – початку XVI ст. тут був створений значний масив законодавчих актів, а в 1468 р. здійснена перша спроба кодифікації, результатом якої став Судебник Великого князя Казимира [1, с.69].

Кодифікація на початку XVI ст. протікала в умовах гострої політичної боротьби. З одного боку, консолідувавшись як соціальна група, шляхта прагнула обмежити всевладдя і судову сваволлю магнатів і настійно вимагала видання писаного зводу законів, а з іншого – магнати всіма силами перешкоджали цьому, оскільки розуміли, що видання зводу законів істотно обмежить їхні права.

Думка про необхідність кодифікації права в урядових колах Великого князівства Литовського була висловлена на початку XVI ст. Так, у 1501 р. великий князь Олександр, даючи привілей Волинській землі, вважав, що його дія буде мати тимчасовий характер, «пока права Статута у отчизне нашей уставим» [2, с.73].

Офіційно питання про кодифікацію права було поставлене на Віленському сеймі 1514 р., коли, за словами єпископа Петра Томицького «стани сейму подняли вопрос о том, чтобы господарь издав письменные законы» [3, с.199].

Але великокнязівський уряд не вжив належних заходів для виконання прохання «станів» сейму. Навпаки, він саботував справу кодифікації законодавства, оскільки в цьому були зацікавлені магнати, що тримали у своїх руках усі важелі управління Великим князівством Литовським і не були зацікавлені в правовій регламентації своєї діяльності.

На сеймі 1522 р. у Гродно «стани» знову звернулися до Господаря з проханням про видання писаних законів. Великий князь із Панами-радою «право им прирекли дати» [4, с.508]. Подробиці обговорення поданого проекту невідомі. Невідомий і сам текст проекту статуту редакції 1522 р. Відомо, що великокнязівський уряд вирішив увести його в життя в грудні 1522 р., про що великий князь Сигізмунд видав спеціальний едикт, яким визнавав, що дотепер у Великому князівстві Литовському не було писаного закону, що суд провадився за особливими вказівками, за звичаєм, або відповідно до мудрості і совісті судді, що не завжди сприяло справедливим рішенням. Тому великий князь для поліпшення порядку наказав установити «однакову справедливість» і «мир» під захистом писаного права [6, с.319].

Проте Сигізмунд дещо поспішив з опублікуванням свого едикту, оскільки на сеймі 1522 р. через протидію магнатів був прийнятий не весь статут. У 1524 р. великий князь передав на обговорення Берестейського сейму

новий варіант статуту [4, с.508]. Проте і він не був затверджений. Тільки на Віленському сеймі 1528–1529 р. був остаточно прийнятий текст статуту. Після чого Перший Литовський статут став діючим правом.

Хоча і після цього продовжувала існувати опозиція статуту, що виходила з рядів шляхти, яка була представлена в сеймі. Бо статут не задовольняв «станів» сейму, як зазначають окремі дослідники, тому, що він був складений бюрократичним шляхом і поспішно, протягом двох місяців [7, с.37]. Цілком можливо, що він був дійсно погано відредагований, і що юристи-практики виконали цю роботу краще, чим канцелярія великого князя.

Проте була важлива не редакція статуту, погана або гарна, а його зміст і насамперед у частині визначення прав і привілеїв класу землевласників. У цьому плані статут закріпив за магнатами їх привілейоване правове становище і керівну політичну роль. За ними, як і раніше, зберігалася особлива юрисдикція, вони не були підсудні провінційним судам. Магнати, як і раніше, залишалися недосяжними для шляхти. У цьому і полягала основна причина того, що окремі артикули Статуту довгий час не були затверджені сеймом. Статут 1529 р. відбив реальне співвідношення сил у таборі феодалів. Економічне і політичне панування належало великим землевласникам – магнатам. Шляхта політично й економічно ще недостатньо зміцніла. Тому магнати вийшли переможцями з внутрішньої боротьби між двома прошарками феодального класу. Інакше кажучи, Литовський статут 1529 р. в основному санкціонував той порядок у справі організації влади і управління, що існував до введення його в дію.

Статут 1529 р. був написаний слов'янською мовою. Він не був надрукований, а одержав поширення в численних списках. Внаслідок чого відсутній єдина редакція статуту, і існують значні розбіжності між його списками [8, т.1, с.126].

Статут 1529 р. був законом, що поширював свою дію на всю територію Великого князівства Литовського, в тому числі на українські землі, що входили до його складу. Виходячи з того, що Руська Правда була одним з основних джерел Литовського статуту 1529 р., його положення не були чужі українському населенню і сприймалися ним як власне споконвічне право [9, с.129].

Статут зрівнював у правах православних землевласників із католицькими.

Структура статуту 1529 р. була досить складною і розгалуженою, що свідчить про високий рівень тогочасної кодифікаційної техніки. Він був поділений упорядниками на 13 розділів, що містили 264 артикулів. Статут визначав прерогативи великокнязівської влади (розд. I), містив положення «Про оборону земську» (розд. II), визначав особисті і станові права шляхти (розд. III), регламентував питання жіночого землеволодіння (розд. IV) та опікунського права (розд. V). Окремий розділ (VI) визначав організацію суду і судового процесу. Ряд розділів були присвячені злочинам проти особистості і власності шляхти, іншим видам порушення права власності (розд. VII–IX), Спеціальний розділ був присвячений «заставному» праву (розд. X). Статут визначав грошові винагороди за злочини, що були вчинені

ні землевласниками проти «простих людей» (розд. XI) і винагороди за злочини майнового характеру (розд. XII). Останній (XIII) розділ – був присвячений злочинам, що були скоєні «людьми простого стану» [5, с.3–128].

Таким чином, можна констатувати, що статут містив майже всі відомі на той час галузі права, такі, як державне, військове, земельне, спадкове, опікунське, карне, судові і процесуальне. Статут закріплював права і привілеї магнатів і шляхти, забезпечував деякі права селян, у тому числі і на землю. При цьому окремо підкреслювалося, що норми Статуту є єдиними й однаковими для усіх. Хоча не завжди прийнята в статуті система строго витримана, проведення повної систематизації права не вдавалося через обмеженість часу і недостатнього залучення спеціалістів-правознавців. Та все ж Перший Литовський статут – це збірник високорозвиненого, навіть за західноєвропейськими стандартами, права.

Статут 1529 р. був кодексом феодального права, що діяв на території Великого князівства Литовського, яке було складним конгломератом, що об'єднував різні народи. У цьому зв'язку важливе питання про його джерела. А коло їх було дуже значним. При створенні статуту було використано звичаєве право всіх народів, що мешкали на території Великого князівства Литовського, норми давньоруського права, римського, німецького, польського, і звісно, попереднього законодавства Литви [9, с.269].

Насамперед, статут оформив ті правові відносини, що були вироблені в процесі політичного, соціально-економічного і культурного розвитку Великого князівства Литовського. В цьому плані основний масив джерел статуту 1529 р. становлять прямі джерела, тобто попереднє законодавство Великого князівства Литовського.

До кола прямих джерел статуту 1529 р. перш за все варто віднести обласні привілеї, у яких визначалася організація місцевого управління, правове становище окремих земель, норми цивільного, кримінального, фінансового права. До них же слід віднести і привілеї містам на магдебурзьке право. Ще більше значення, як джерела статуту 1529 р., мали привілеї загальнодержавного значення (Ягайла 1387 р., Городельський 1413 р., Казимира 1437 р., Олександра 1492 р., Сигізмунда I 1506 і 1522 р.), які встановлювали права і привілеї шляхти, закріпачували селян, вводили доменальний суд над ними тощо.

Іншим не менш важливим прямим джерелом Литовського статуту 1529 р. стала судова практика великокнязівського суду. Справа в тому, що феодальне право Великого князівства Литовського розвивалося звичаєвим шляхом і знаходило відбиток у судових рішеннях суду великокнязівського маршалка. Тому при складенні статуту господарська канцелярія, володіючи величезним матеріалом судових постанов по окремих питаннях феодального права, швидко і кваліфіковано виконала дане їй доручення – склала кодекс писаного права, у який вона від себе нічого не вносила нового, а лише по відомій схемі розташувала судовий і актовий матеріал, що знаходився в її розпорядженні. Тому слід визнати, що постанови великокнязівського суду були важливим джерелом Литовського статуту 1529 р.

Але не тільки ці джерела були використані при створенні Литовського статуту 1529 р. При їх аналізі слід звернути увагу і на непрямі, або опосере-

дковані джерела, які мали певний вплив на розробку конкретних правових інститутів, що містив статут.

У територіальному відношенні Велике князівство Литовське поділялося на дві області – Литву і Русь (Литва і Жмудь). У землях Русі феодальні відносини вже цілком склалися на той час, коли вони підпали під суверенітет литовської княжої влади. Тому досить часто феодальні відносини, що розвивалися у Великому князівстві Литовському приймали той же характер, що й у землях Русі, що складали його частину. Природно, що Литовський статут 1529 р. значною мірою сприйняв юридичну термінологію, що діяла у феодальній Русі, і провів рецепцію тих юридичних норм, що були характерні для неї.

Загалом Руська Правда лежала в основі багатьох інститутів феодального права Великого князівства Литовського і останнє значною мірою будувалося на «загальнооруських начатках права» [4, с.511].

При визначенні джерела Литовського статуту 1529 р. варто мати на увазі, що Велике князівство Литовське не було ізольованою державою. Воно знаходилося в тісному союзі із сусідніми державами, що були скріплені династичними уніями передусім із Польським королівством.

Останнє виступило на історичну арену раніш, ніж утворилося Литовське князівство. Тому економічний розвиток Польщі йшов попереду економічного розвитку Великого князівства Литовського. Економічний розвиток останнього створював соціально-економічні відносини, що не знайшли відбитку в Руській Правді, оскільки остання склалася в іншій, менш складній соціально-економічній обстановці. Природно, що для визначення цих нових відносин бралися юридичні норми з інших правових систем, оскільки вони відповідали новим інститутам, які в силу паралелізму соціально-економічного розвитку вже одержали в Польщі юридичне оформлення.

Значним був вплив іноземних джерел на кримінальний блок Литовського статуту 1529 р.

Аналізуючи Литовський статут 1529 р., Н.А.Максимейко дійшов висновку, що основним джерелом кримінальних законів є «руське звичаєве право» і «законодавчі джерела» [10, с.11]. При цьому він не заперечує впливу польського і німецького права на кримінальне право Великого князівства Литовського, але вважає, що воно було другорядним. В іншому своєму дослідженні Н.А.Максимейко порівнює норми Руської Правди із судовою практикою, що знайшла відбиток в книгах судових Литовської метрики, доходить висновку про «чудову подібність між Руською Правдою і литовсько-руським правом» [11, с.13].

Перший Литовський статут був не тільки кодексом феодального права. Його зміст значно ширший. Він був одночасно і «основним законом Великого князівства Литовського», що визначав його державний лад і соціальний устрій. При наявності династичних польсько-литовських уній опублікування Литовського статуту було показником політичної незалежності Великого князівства, хоча великий князь литовський і титулувався польським королем.

З одного боку, з огляду на те, що Статут 1529 р. був «основними законами» Великого князівства першої чверті XVI ст., упорядники його повинні були звернутися і до інших джерел державного права. Такими джере-

лами були шляхетські привілеї, головним чином привілеї 2 травня 1457 р. – свого роду «Велика Хартія вільностей» класу литовських землевласників. Спираючись у регулюванні державно-правових і соціальних відносин на привілеї, Статут надавав їм новий, більш високий рівень. Якщо до опублікування Статуту 1529 р. шляхетські привілеї були тільки імунітетними грамотами, до того ж такими, що потребували підтвердження з боку нового господаря при його вступі на престол, то шляхетські привілеї, уведені до складу першого Литовського Статуту, ставали вже правом панівного класу в повному розумінні слова.

З іншого боку, шляхетські привілеї не вирішували цілого ряду питань, пов'язаних із станом належністю, зокрема, такого складного питання, як вивід шляхетських прав. Подібні судові справи виникали або з ініціативи окремих осіб, що бажали довести своє «шляхетне» походження, або в результаті обвинувачень у не шляхетському походженні тієї або іншої особи.

Проте сформоване раніше феодальне право, відбите в Руській Правді, не могло допомогти у вирішенні питань про вивід шляхетського звання, тому що воно не знало такого роду явищ. Цілком зрозуміло, що, вирішуючи суперечки «про вивід шляхетства», великокнязівські судді повинні були звертатися до польської судової практики і до польського законодавства, де процес оформлення шляхетського стану відбувся раніше. Ці норми польського шляхетського права для Великого князівства Литовського не були випадково запозиченими, оскільки оформлення литовського шляхетського стану було тісно пов'язано з польсько-литовськими уніями. Водночас, будучи застосовані в судовій практиці Великого князівства Литовського, вони ставали нормами загальнолитовського феодального права [12, с.27].

Судова практика великокнязівського суду докладно розробила, використовуючи польський досвід, усі норми шляхетського права, не передбачені шляхетськими привілеями. Шляхетське право Великого князівства Литовського склалося в процесі судового вирішення справи про відновлення в шляхетському званні. Тому залишалися тільки юридичні норми, застосовані судовою практикою, внести в Литовський статут і, таким чином, установити процесуальний порядок вирішення спірних справ про відновлення шляхетства.

Таким чином, норми польського права «про вивід шляхетства» переплелися із нормами «руського права», а із синтезу польського і російського права утворилося шляхетське право Великого князівства Литовського. Належність українських феодалів до шляхетства визначалася в основному звичаєм – «старовиною», тоді як приналежність литовських середніх і дрібних феодалів – припискою до польських або литовських гербових братерств.

Список літератури: 1. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тишик Б.Й. Історія держави і права України. Львів, 1996. 2. Ясинский А. Уставные земские грамоты. К., 1888. 3. Любавский М. Литовско-русский сейм. М., 1901. 4. Пичета В.Н. Белоруссия и Литва XV–XVI вв. М., 1961. 5. Литовский статут 1529 года. Познань, 1841. 6. Любавский М.К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. М., 1910. 7. Борисенко С.. Списки Литовського Статуту 1529 // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. Вин. VI. К.,

1929. 8. Дорошенко Д. Нарис історії України в 2-х т. К., 1992. 9. Українське державотворення: не витребуваний потенціал. Словник-довідник / За ред. О.М.Мироненка. К., 1997. 10. Максимейко Н.А. Источники уголовных законов Литовского статута. К., 1894. 11. Максимейко Н.А. Русская Правда и литовско-русское право. К., 1904. 12. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. К., 1968.

Надійшла до редколегії 20.11.01

В.С. Шестак

ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ТА ЙОГО ОСНОВНІ ВИДИ

Державний контроль – це самостійно чи зовнішньо ініційована діяльність уповноважених на те суб'єктів, яка спрямована на встановлення фактичних даних щодо об'єктів цього контролю задля визначення їх відповідності (невідповідності) тим правомірним оціночним критеріям, котрі припускають застосування адекватних одержаному результату заходів реагування в унормованому порядку.

За суб'єктами (з урахуванням особливості об'єкта їх контролю) в правовій системі України є підстави розрізнявати наступні види державного контролю: парламентський контроль; президентський контроль; адміністративний контроль; судовий контроль; конституційний контроль; контроль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за дотриманням прав людини; фінансовий контроль; прокурорський нагляд; контроль Центральної виборчої комісії за дотриманням виборчих прав громадян; кадровий контроль Вищої ради юстиції; інформаційний контроль Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення.

Розрізнення видів державного контролю *насамперед* за таким критерієм як *суб'єкт* контрольної діяльності є традиційною рисою змісту його характеристик у відповідних дослідженнях. Цей критерій можна розглядати як системоутворюючий для класифікації будь-якої діяльності, у тому числі і контрольної, але наближення до максимального різнобічного уявлення щодо видів останньої припускає необхідність орієнтуватись і на інші критерії.

Так, за *правовою кваліфікацією* контроль може бути *правомірним* і *неправомірним*. Орієнтуючись на загальнотеоретичне визначення правової кваліфікації С.С. Алексєєва [1, с.123], слід наголосити: ця категорія у даному контексті вказує, що *юридична оцінка* такого факту, як конкретний випадок здійснення контрольної діяльності її суб'єктом щодо певного об'єкта може визначити цю діяльність як правомірну або неправомірну. Результат правової кваліфікації залежить від відповідності чи невідповідності усіх належних ознак контролю вимогам норм як *матеріального*, так і *процесуального* права. Порядок оскарження неправомірних дій суб'єкта контролю передбачено, зокрема, ст.55 Конституції України.

За *ступенем значущості* контроль може бути *ординарним* (звичайним), *актуальним*, *екстраординарним*. Контроль в державному управлінні є обов'язкове і тому звичайне явище, але іноді у певних сферах життєдіяльності суспільства і держави поступово накопичується «критична маса» про-